

מושב שני – מאפיינים ואתגרים בחינוך לערכים

דגשים מהרצאתו של פרופ' חנן אלכסנדר –
תפיסות מתחרות לחינוך לערכים (לצפייה [בהרצאה](#))

- **החשש מאינדוקטרינציה** – זוהי הבעיה העיקרית בנושא החינוך לערכים: כיצד נוכל לחנך לערכים ומנגד להימנע מאינדוקטרינציה? אינדוקטרינציה מבוססת על הרעיון שישנם רק ערכים מסוג מסוים. ישנם הרבה סוגים של ערכים (כלכליים, תרבותיים ועוד), אבל אם הערכים נכפים על המתחנך אז אלו אינם ערכים, אלא כפייה. יש לחנך כך שהתלמיד יוכל לקבל על דעת עצמו את העקרונות שאנחנו משתדלים לשכנע אותו – ללכת בדרך מסוימת. הפחד הוא כביכול מחינוך לערכים אשר יסיר מהתלמיד את האחריות לקבלת ההחלטות על הערכים. פילוסופים של החינוך קוראים לזה אינדוקטרינציה לעומת חינוך המבוסס על היכולת של התלמיד להפעיל שיקול דעת.
- **ישנן לפחות ארבע תפיסות עקרוניות לנושא החינוך לערכים:**
 - **חינוך אופי (Character education/virtue asset)** – זוהי תפיסה ארטאית (כלומר, של אריסטו). התפיסה מבוססת על מידות טובות מוכרות וידועות, ותפקיד החינוך לערכים ללמד אותן ולהקנות אותן. ישנה רציונאליות שנטמעת ביקום וצריך להכיר אותה ואת החוקיות שלה; אם מבינים נכון את העולם, מבינים גם את המידות הללו. בגישה הזאת מבחינים בין שני סוגים של חינוך לערכים: הדרך הסלולה והדרך הבטוחה. חינוך לערכים בדרך הסלולה או הסגורה – הערכים ידועים ותפקידנו להדריך את הילדים שילכו בדיוק בדרך הזאת ולדחות כל בחירה אחרת שלהם. בדרך הבטוחה דנים עם הילד בערכים הללו אבל הוא יכול לפרש אותם בכוחות עצמו. התפיסה השנייה יותר מתאימה לחברה דמוקרטית פתוחה.
 - **תפיסת הנגד – התפיסה האונטולוגית** – מבוססת על התיאוריה של לורנס קולברג משנות ה-60 וה-70, השואבת מהפילוסופיה המודרנית של קאנט ועוסקת בחשיבה מוסרית. החשיבה המוסרית של הילד מובילה לעקרונות מסוימים. זוהי תפיסה ליברלית קלאסית שגורסת כי בחשיבה האנושית ישנו סוג מסוים של רציונאליות שמתוכו ניתן להבהיר את החובות הרציונליים. תפיסה זו מבוססת גם על תורתו של פיאז'ה שעסק בהתפתחות מוסרית.
 - **התפיסה הביקורתית (Critical education)** – מבוססת על מחקרו של פאולו פרו, ומקורה בחשש לשימוש יתר בכוח וברצון לאזן בין הכוחות השונים בחברה. התפיסה נולדה מתוך התפיסות המרקסיסטיות והפוסט-מודרניות/קולוניאליות, שיש להן השפעה גדולה מאוד בעולם האקדמי. זוהי ביקורת שמטילה ספק בסיסי על הזכות להנחיל ערכים.
 - **התפיסה הדיאלוגית** גורסת כי אין לתפיסה אחת סמכות בלעדית על למידת הערכים. אם נבחן מושגים כמו יהודי ודמוקרטי נראה כי יש משמעויות רבות גם ליהדות וגם לדמוקרטיה. חשוב ללמד מורשת אחת לילדים

ולאפשר להם למצוא את עצמם בתוך מורשת אחת, אבל במקביל יש גם ללמד תפיסות אחרות, אפילו מנוגדות. זוהי פדגוגיה של השונוּת – על מנת להבין איך אני שונה מהזולת, אני חייב להבין את עצמי ואת המורשת שלי – של הלאום ושל הקהילה שלי – אבל אני גם חייב להבין תפיסות מנוגדות ואחרות. כך נוכל לגרום לילד לגבש את חוות דעתו על התפיסה שלו. זהבית תרחיב על כך בהרצאתה, על הניסיון המחקרי והמעשי שלה בתחום.

**דגשים מהרצאתה של ד"ר נירית טופול –
מדוע מחנכים לערכים? (לצפייה במצגת ובהרצאה)**

- הרצאה זו מבוססת על סקירת מחקר שנכתבה לקראת כינוסה של ועדת המומחים לנושא חינוך לערכים – קווים מנחים למדידה והערכה ביוזמה. ניתן למצוא את [שלוש הסקירות שנכתבו בנושא](#) [בדף הוועדה](#) באתר היוזמה וכן בדף מושב ערכים בכנס היוזמה.
- ערך הוא משהו פנימי והתפיסות לחינוך לערכים הן לעתים מנוגדות. לכן צריך להבין מדוע מחנכים לערכים.
- אפשר לחלק את המניעים לחינוך לערכים לארבע תפיסות שונות:
 - **תפיסה לאומית** – המניע בתפיסה זו הוא יצירת אזרחים נאמנים המחויבים למדינת הלאום. הערכים המרכזיים בתפיסה זו הם ערכים פטריטיים, למשל כאלו ששמים דגש על הקשר ללאום ולארץ. תפיסה זו מאפיינת את ישראל, שבה הערכים והתוכניות נקבעות בעיקרן במטה, והערכים צריכים לחלחל למטה. מדידה והערכה – אנגליה למשל מחנכת לערכים דמוקרטיים ומערכת המדידה שלהם – OFSTED – מנחה את בתי הספר לא לקבל תלמידים שמביעים עמדות קיצוניות ולהרחיק אותם מבית הספר.
 - **תפיסה רב־תרבותית** – המניע בתפיסה זו הוא התחשבות בקבוצות השונות המרכיבות את המדינה, וכיבוד כל התרבויות ומערכות הערכים במדינה מבלי להכריע ביניהן. הערכים המרכזיים בתפיסה זו הם ערכים פלורליסטיים, ובהם היכרות עם נרטיבים שונים ותרבויות שונות. למשל, הצגת כמה נרטיבים באותה מערכת חינוך.
 - **תפיסה מבוזרת** – המניע בתפיסה זו הוא טיפוח תכונות שיסייעו לתלמיד להשתלב בחברה. משרד החינוך במדינות אלו אינו קובע את תוכניות החינוך לערכים, ובמקום זאת כל בית ספר יכול לעצב באופן אוטונומי את התוכניות ולהתאימן לתלמידיו. הערכים המרכזיים בתפיסה זו הם ערכים גלובליים, שאינם תלויים בהכרח בזמן ובמקום מסוים. כך לדוגמה בארה"ב, בניו זילנד ובפינלנד המטה קובע מסגרת של ערכים, אבל בתי הספר יכולים להזמין תוכניות מותאמות להן במיקור חוץ או לכתוב את התוכניות בעצמם. לעתים בארה"ב הערכים הם ערכים של מנהיגות והכנה לשוק התעסוקה העתידי, לעומת פינלנד ששמה דגש על שוויון הזדמנויות והכלה.
 - **תפיסה התנהגותית** – המניע בתפיסה זו הוא יצירת אנשים טובים שינהגו באופן מיטיב עם עצמם ועם זולתם. הערכים המרכזיים בתפיסה זו הם ערכים חברתיים, ובהם כבוד לאדם ולחברה, עזרה ונתינה לזולת, אדיבות וסובלנות. תפיסה זו מאפיינת מדינות אסייתיות ויש בה דגש על התנהגות נאותה. הצלחת הפרט היא הצלחת החברה, והאדם מחויב מאוד לחברה שלו, הוא חלק מקהילה. הפיקוח הוא הדוק כי גם המורים וההורים מעורבים בכך.
- הדוגמאות שהוצגו משקפות שונות רבה בין התוכניות. חלקן ייחודיות לערכים ספציפיים, כגון תוכנית ללימוד ערכים בסין, שהיא תוכנית חובה המבקשת להקנות לתלמידיה את הערכים שהחברה הסינית דוגלת בהם. אחרות אינן מוגדרות תוכניות ערכים, אבל מבטאות את הערכים שהמדינה רוצה לחנך אליהם, לדוגמה תוכנית "ברוכים הבאים" לתלמידים פליטים בגרמניה, המבקשת לחנך להכלה, לסובלנות ולרב־תרבותיות.

דגשים מהרצאתה של פרופ' זהבית גרוס –
פיתוח זהות יהודית באופן פלורליסטי וסובלני (לצפייה בהרצאה)

- **בהרצאתה התמקדה זהבית במחקרים העוסקים בחינוך ודת, ובהקשר זה סיפרה על שני פרויקטים מעשיים שיזמה.** הפרויקט הראשון הוא בית מדרש בין־דתי לסטודנטים ערבים ויהודים, הלומדים טקסטים קאנוניים דתיים מזוויות שונות. למשל, דיון ביחסי אברהם ולוט, והאם הפרידה ביניהם הייתה באמת הכרחית? או לימוד על המתת חסד ותפיסת המוות והחיים באסלאם וביהדות. הפרויקט השני הוא פרויקט בנושא לימוד השואה, וכיצד הנושא יכול לשמש אמצעי לפיתוח סולידריות יהודית משותפת, למשל בין חברי תנועות הנוער הערביות והיהודיות בישראל.
- **קבוצות היזברות שמחזקות זהות פלורליסטית** – בקבוצות אלו מושם דגש על פיתוח סובלנות והכרת האחר, וכן על יצירת סולידריות בד בבד עם מתן כבוד לנרטיבים הסותרים בחברה הישראלית. עבור היהודים אלו פרויקטים שעוסקים בזהות יהודית, ועבור הערבים אלו פרויקטים שעוסקים בזהות פלסטינית בישראל. הקבוצות צריכות להתייחס לנושאים אלו ולנקוט עמדה.
- **המפגש הבין דתי והדיקטטיקה שמאחוריה** – שלושה מרכיבים בהקשר זה:
 - הבנה של מהי זהות יהודית ומה הם מרכיביה ומאפייניה.
 - מיהי אוכלוסיית היעד שאותה נחנך?
 - אלו אמצעים דידקטיים־חינוכיים עומדים לרשותנו לפיתוח זהות זו?
- **הזהות היהודית היא בעלת אופי קונפליקטואלי, בין ערכים ומושגים מתנגשים.** איך נוכל לחיות איתם?
- **ההגדרה היהודית תישאר אותה הגדרה פלורליסטית, אבל נגיש אותה לאוכלוסיות שונות לפי נקודות המוצא השונות שלהם.**
- **גישה דידקטית נבחרת – הדיאלוג.** הדיאלוג הוא אמצעי דידקטי, המבוסס על מפגש בלתי אמצעי עם טקסטים, חפצים, סיורים, דרמה יוצרת, שילוב אמנויות, משחקי תפקידים וסימולציות.
- **התהליך החינוכי לא נועד לגשר בין תפיסות אידיאולוגיות שונות.** חינוך לזהות יהודית אינו יכול להתבסס על תפיסות הרמוניות של גישור בין התפיסות השונות ויצירת אחדות, אלא להתבסס על השאלה – איך נוכל לחיות בתוך הקונפליקט? יש שלוש טכניקות לכך: מיפוי מרכיבי הזהות, הפיכת המוכר לזר והפיכת הזר למוכר מתוך כבוד לאחר. המטרה היא לכבד את הדעות השונות של האחר ולא לגשר עליהן.
- **מיפוי מרכיבי הזהות** – הזהות היהודית מורכבת מפיצול ומריבוי של זהויות. למשל, בין מסורת למודרנה או הבחנה בין גישה היסטורית אמפירית לבין גישה א־אמפירית, סלקטיבית או בלתי סלקטיבית, לוח עברי לעומת לועזי, התייחסות ריאלית או מיתית לארץ וניתוח תפיסת הסיכון לגבי המקום. יש לכך השלכות מרחיקות לכת כלפי הסובלנות של הקבוצה לקבוצות אחרות.
- **התייחסות להקשר תרבותי־ערכי** – הבחנה בין ערכים ציוניים לדתיים, בין דמוקרטי לדתי. שפה אידיאולוגית – שטחים כבושים כמושג אידיאולוגי. בקרב בני הנוער ניתן לראות נטייה לקצוות. ישנו גם פונדמנטליזם דתי וגם חילוני וכך אנו מאבדים את האמצע. במערכת החינוך לא נותנים מענה לדרך האמצע.
- **תהליך דינמי של פיצול וחיבור** – הקונפליקטים לא ייפתרו; במקום זאת יש ליצור מנגנונים חינוכיים שיכילו אותם. המשתתפים בתהליך היהודי־פלורליסטי יוצאים מתוך הנוחות האינטלקטואלית שלהם באמצעות טכניקות בלתי פורמאליות הלקוחות מהחינוך הבלתי פורמאלי. כך יוצרים אמפתיה, כבוד לאחר ואהבת האדם. מתוך 3 הטכניקות התמקדנו בטכניקה של מיפוי מרכיבי הזהות, ולא הספקנו לעסוק בנושאים של הפיכת המוכר לזר והפיכת הזר למוכר מתוך כבוד לאחר.

**דגשים מהרצאתה של ד"ר מיה בניש וייסמן –
חינוך לערכים – הזדמנויות ואתגרים (לצפייה במצגת ובהרצאה)**

- מיה מתמקדת במחקרה בתיאוריה של פרופ' שלום שוורץ. היא מזמינה את השומעים לפנות אליה כדי ללמוד יותר על הקשר שבין ערכים להתנהגות.
- בהרצאתה התמקדה בפרקטיקה ובקונפליקטים בין ערכים – כשאנחנו חווים ערכים, אנחנו חווים קונפליקטים בין ערכים כי אנחנו לא מגיעים עם ערך אחד. אפילו בתוך שלושת הערכים החשובים לנו ביותר (בפעילות השולחנות העגולים התבקשו המשתתפים לבחור שלושה ערכים חשובים), יש ערכים שמתנגשים זה בזה, והסיטואציות היומיומיות מפגישות אותנו עם התנגשויות כאלו. למשל, ההתנגשויות הנפוצות הן בין הרצון לממש את עצמנו בעבודה לבין ההתחייבות למשפחה, או בין הרצון לחוות הנאה ואוכל טוב לבין הרצון לחיות חיים בריאים. אלו התנגשויות ערכיות.
- **בשדה החינוך ישנן התנגשויות ערכיות בתוך מערכת החינוך** – דוגמה נפוצה בבתי הספר היא הרצון להגיע למצוינות ולהשיגים גבוהים מחד גיסא, לבין רצון ההורים לחנך את ילדיהם להיות סלחנים, מתחשבים ודואגים לאחר. זה יוצר התנגשות ומוביל להתנהגויות סותרות. קשה מאד לעודד תחרות ושיתוף פעולה במקביל.
- **איך מקדמים ערכים בבית הספר?** ניסיון חיזוני להגדיר למה צריך לחנך אינו אפקטיבי בחינוך לערכים. בשביל לחנך לערכים צריך קודם כול להגדיר לעצמנו מהם הערכים שלנו. אנשים לרוב לא חושבים בצורה גלויה מה הם הערכים שהם מחזיקים בהם. האם הערכים האישיים שלנו הם הערכים שנרצה לחנך הלאה לילדינו או לתלמידינו? גם במקצועות כמו מתמטיקה ניתן לקדם ערכים, למשל שימוש בדימוי של נהג משאית ולא נהגת, או בשיעורי ספורט מקדמים ערך של תחרות באמצעות תחרויות ספורט.
- **מתן דוגמה אישית** – בעבודתי כמדריכת הורים, אני נתקלת בתלונות של הורים על כך שילדים נמצאים מול המסכים שעות רבות. אבל הילדים רואים שיש פער בין מה שמצפים מהם לבין מה שהוריהם עושים בפועל – נמצאים בעצמם שעות רבות מול מסכים. לכן האופן שבו מבוגרים מדברים זה עם זה או עם הילדים בכיתה מלמד הרבה יותר על ערכים מהתוכן הגלוי והמוצהר של הדברים.
- **איך מאזנים בין ערכים סותרים בבית הספר?** שני פתרונות אפשריים:
 - **לא לאזן**, כלומר לקדם ערך אחד על חשבון האחר. למשל, תלמידים הלומדים בבית ספר המקדם מצוינות והישגיות, יודעים שהם הולכים לקראת תחרות והצטיינות אקדמית, או להבדיל בתי ספר שבחרו בידועין לוותר על ציונים. מראש בית הספר מצהיר באופן גלוי שהוא לא מעוניין לאזן בין ערכים סותרים.
 - **לאזן** – מנהלים ואנשי חינוך צריכים לקחת בחשבון שבכל פעם שהם בוחרים ערך אחד זה מחליש את הערך השני. תפיסה זו מסתמכת על התיאוריה של פרופ' שלום שוורץ.